

FARG‘ONA VODIYSI ARXELOGIYASI VA ZAMONAVIY USULLAR.

ARCHAEOLOGY OF THE FERGANA VALLEY AND MODERN METHODS.

АРХЕОЛОГИЯ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ И СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ

Jumayev Abror Muzaffarovich

O‘zbekiston Finlandiya Pedagogika instituti “Tarix” kafedrasi o‘qituvchisi:

e-mail: abrorjumayev203@gmail.com

Tel: +998 93 998 94 96

Otaqulova Parinoz Ilyos qizi

O‘zbekiston Finlandiya Pedagogika instituti Tarix yo‘nalishi 1-kurs talabasi

e-mail: parinozotaqulova@gmail.com

Tel: +998 94 302 30 06

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16871341>

Annotatsiya.

Ushbu maqolada Farg‘ona vodiysining arxeologiyasi va uning tadqiqot natijalari muhokama qilingan. Ushbu hududning arxeologik yodgorliklari, savdo yo‘llari, qadimiy shaharlar, nekropollar va yozuvlar kabi muhim topilmalar haqida so‘z borgan. Maqolada Farg‘ona vodiysining tarixiy va madaniy ahamiyati, shuningdek, zamonaviy arxeologik tadqiqotlar, yangi metodlar va texnologiyalar, xususan LIDAR, dronlar, 3D format va geofizik usullardan foydalanishga alohida e‘tibor qaratilgan. Maqola arxeologiya va etnologiya sohasidagi ilmiy tadqiqotlar va ularning foydalanish sohalari haqida ma‘lumot beradi.

Abstract.

This article discusses the archaeology of the Fergana Valley and the results of its research. Important finds from this area include archaeological sites, trade routes, ancient cities, necropolises, and inscriptions. The article focuses on the historical and cultural significance of the Fergana Valley, as well as modern archaeological research, the use of new methods and technologies, in particular LIDAR, drones, 3D format, and geophysical methods. The article provides information on scientific research in the field of archaeology and ethnology and their areas of application

Аннотация.

В данной статье обсуждается археология Ферганской долины и результаты её исследований. Речь шла об археологических памятниках этого региона, торговых путях, древних городах, некрополях и важных находках, таких как надписи. В статье особое внимание уделяется историческому и культурному значению Ферганской долины, а также современным археологическим исследованиям, использованию новых методов и технологий, в частности LIDAR, дронов, 3D-формата и геофизических методов. Статья предоставляет информацию о научных исследованиях в области археологии и этнологии и их областях применения.

Kalit so‘zlar:

Farg‘ona vodiysi, Fayoztepa, Beshtepa, Shahrison, arxeologiya, tarix, madaniyat, arxeologik yodgorliklar, savdo yo‘llari, zamonaviy texnologiyalar, LIDAR, etnologiya, tadqiqot natijalari.

Keywords:

Fergana Valley, Fayoztepa, Beshtepa, Shahristan, archaeology, history, culture, archaeological monuments, trade routes, modern technologies, LIDAR, ethnology, research results.

Ключевые слова:

Ферганская долина, Фаязтепа, Бештепа, Шахристан, археология, история, культура, археологические памятники, торговые пути, современные технологии, LIDAR, этнология, результаты исследований.

Fargʻona vodiysi Oʻrta Osiyo mintaqasida joylashgan va oʻzining tarixiy, madaniy va iqtisodiy ahamiyati bilan ajralib turadi. Qadimiy Fargʻona oʻz bagʻrida ming yillik sirlarni yoshirgan beqiyos diyordir. Ushbu hududning arxeologiyasi soʻngi yillarda koʻplab tadqiqotlar natijasida oʻzining boy va rang-barang tarixini, madaniy yodgorliklarini, shuningdek, qadimgi yashash joylari va hayot tarzini oʻrganishda katta yutuqlarga erishdi. Fargʻona vodiysining arxeologik merosi nafaqat Oʻrta Osiyo, balki butun dunyo tarixining muhim qismi sifatida oʻrganilmoqda.

Fargʻona vodiysi arxeologiyasining boshlanishi XIX asrning oxirlariga borib taqaladi. Bu davrda rus arxeologlari hududda birinchi qazishmalarni boshladilar. Oʻsha davrda oʻtkazilgan tadqiqotlar Fargʻona vodiysi hududidagi qadimgi madaniyatlar va yodgorliklar haqida dastlabki maʼlumotlarni taqdim etdi. Fargʻona vodiysini arxeologik jihatdan oʻrganish mutaxassislar tomonidan birinchi marta 1884-1885-yillarda Peterburg dorulfununi dotsenti sharqshunos olim I.N.Veselovskiyning (1848-1918) Fargʻona vodiysiga kelishdan boshlanadi. Olim oʻz eʼtiborini Kosonsoy (Mugʻ), Axsikent, Oʻzganni tadqiq etishga qaratdi. Keying ishlar 1930-yillarda Uchqoʻrgʻon elektr stantsiyasini qurilishi munosabati bilan qurilish yaqin yerlarda arxeologik kuzatuv ishlari olib boorish uchun Ermetaj hodimi B.A.Latinin tomonidan amalga oshirildi. Uning eng katta xizmatlaridan biri shunda ediki hali maʼlum boʻlmagan yodgorliklarni aniqladi va Fargʻonaga xos boʻlgan qizil angobli sopollar va boʻyoq bilan gul solingan sopollarni topilishi edi. Keyinchalik bu topilmalar vodiy arxeologiyasida hal qiluvchi ahamiyatga ega boʻldi. Bu olimni yana bir xizmati shunda ediki, Oʻrta Osiyoda birinchi boʻlib yirik dehqonchilik hududlarining – Fargʻona vodiysining sugʻorilish tarixini oʻrganishni boshladi va bu sohani kelajakda katta ahamiyat kasb etishini taʼkid etgan. [1, 29-43]

1939-yillarning II yarmida Katta Fargʻona kanalini qazilishida arxeologik ekspeditsiyasi Fargʻona vodiysi arxeologiyasini oʻrganishda samarali natejaga erishgan. Ekspeditsiyaning oʻttiz uch aʼzosi marshrut boʻylab doimiy harakatda boʻlishdi. Qazish ishlari tugaganidan soʻng ekspeditsiya faoliyatining ikkinchi bosqichi bu magistralga tutashgan hududlarni arxeologik tekshirish edi. Natijada, Fargʻona koʻplab marshrutlarini qamrab olgan va arxeologik kuzatuvlar ekspeditsiyaga aylandi. Arxeologik kuzatuv natijasida aniqlangan yodgorliklarning eng koʻp miqdori arab istilosidan oldingi vaqtga toʻgʻri keladi. Ekspeditsiya topilmalari ichida Fargʻonada shu paytgacha juda kam uchraydigan qadimiy bronza buyumlar bor: nayzalar, oʻqlar, zargarlik buyumlari va boshqalar. Ekspeditsiya tomonidan qayd etilgan koʻplab arxaik istehkomlari orasida VIII asrda Fargʻona poytaxti deb hisoblangan qadimgi Koson xarobalari oʻrganilgan.

Umuman olganda Masson rahbarligidagi ushbu ekspeditsiya yutuqlari va natijalari keying davrlarda Fargʻona vodiysi arxeologiyasi yutuqlari va rivojida alohida ahamiyati bilan ajralib turadi. [2, 57-65]

Biroq, keyingi yillarda, ayniqsa XX asrning 60-80 yillari oraligʻida, Fargʻona vodiysi arxeologiyasi yangi bosqichga koʻtarildi. Yirik arxeologik ekspeditsiyalar va qazishmalar bu hududdagi tarixiy merosni oʻrganishda muhim qadam boʻldi.

Fargʻona vodiysi arxeologik tadqiqotlar natijasida koʻplab qadimiy shaharlar va yashash joylari aniqlangan. Bularning orasida **Fayoztepa**, **Beshtepa**, **Shahriston** va **Qalʼatepa** kabi shaharlar alohida eʼtiborni tortadi. Fayoztepa, masalan, miloddan avvalgi IV-III asrlarga oid yodgorlik boʻlib, qadimgi shaharning ijtimoiy va iqtisodiy hayotini oʻrganishda katta ahamiyatga ega. Beshtepa va Shahriston kabi shaharlar esa, oʻrta asrlarga oid rivojlanishni koʻrsatadi va bu yerda topilgan yodgorliklar orasida noyob arxitektura va sanʼat namunalariga duch kelinadi. [3, 32-34]

Fargʻona vodiysida oʻtkazilgan qazishmalar davomida juda koʻp nekropollar (qabrlar) aniqlangan. Ushbu nekropollar hududdagi qadimiy xalqlarning dafn marosimlari, diniy eʼtiqodlari va ijtimoiy strukturasi haqida qimmatli maʼlumotlarni taqdim etadi. Masalan, **Qalʼatepa** nekropoli miloddan avvalgi IV asrga tegishli boʻlib, bu yerda topilgan qabrlarda qadimgi ashyolar va toshlardan yasalgan haykallar, zargarlik buyumlari, keramika va qurollar koʻplab tarixiy maʼlumotlarni keltirib chiqargan. [3, 56-63]

Fargʻona vodiysining arxeologik yodgorliklarida topilgan sanʼat asarlari, xususan keramika, mis ishlov berish, toʻqimachilik va boshqa hunarmandchilik buyumlari, hududdagi qadimgi madaniyatlarning boyligini va oʻziga xosligini koʻrsatadi. Ayniqsa, **keramika** buyumlari oʻrganilganda, ularning rang-barangligi va naqshlarining murakkabligi Fargʻona vodiysida rivojlangan madaniyatlarni tasvirlaydi. Bu buyumlar, shuningdek, hududdagi savdo yoʻllari va madaniy almashinuvlar haqidagi maʼlumotlarni beradi.

Islom davriga oid yodgorliklar ham Fargʻona vodiysi arxeologiyasida muhim oʻrin tutadi. **Madrasalar**, **masjidlar** va **maqbaralar** oʻrta asrlar Fargʻona vodiysi madaniyatining diniy va maʼrifiy markazlari sifatida eʼtiborga loyiqdir. Bu yodgorliklarning oʻrganilishi orqali, oʻrta asrlardagi ilm-fan, adabiyot va diniy hayot haqida maʼlumotlar olish mumkin. [4, 32-34]

Mustaqillikning dastlabki yillarida soha mutaxassislari fan rivojiga salmoqli hissa qoʻshishga intilishdi. Butun Oʻrta Osiyoning ajralmas oʻtmishi hisoblangan vodiya osori-atiqalari, yodgorliklari boʻyicha arxeologik tadqiqotlarni amalga oshirishga harakat qilindi. Misol tariqasida yurtimizda keng koʻlamda qadimgi shaharlar yubiley yoshlarini nishonlash arafasida ularda arxeologik tadqiqotlar amalga oshirildi. Shunday shaharlardan biri qadimgi Margʻilon boʻlib, mutaxassislar tomonidan uning qadimgi manzilgohlari saqlangan Qizlartepa yodgorligida keng koʻlamli izlanishlar olib borildi va Margʻilon shahrining 2000 yillik yubiley yoshi nishonlandi. Bu boradigi tadqiqotlar 1994-1999 yillarda Margʻilon otryadi tomonidan amalga oshirilgan boʻlib mustaqillikning dastlabki yillarida Fargʻona vodiysida amalga oshirilgan keng koʻlamli tadqiqotlardan biri hisoblanadi. [5. 160].

Fargʻona vodiysi arxeologiyasidagi soʻnggi yutuqlar bir necha jihatdan muhimdir:

1. Tarixiy Merosi Asrab-Avaylash: Fargʻona vodiysi arxeologik yodgorliklari, nafaqat Oʻrta Osiyo, balki butun dunyo madaniyatining rivojlanishidagi muhim oʻrinini anglatadi. Shu sababli, ushbu yodgorliklarni saqlash va oʻrganish jahon madaniy merosining ajralmas qismi sifatida ahamiyatlidir.

2. Madaniy Almashinuvlarni Oʻrganish: Arxeologik qazishmalar, Fargʻona vodiysining turli xalqlari va madaniyatlari oʻrtasidagi aloqalar, savdo yoʻllari va madaniy almashinuvlarni oʻrganish imkonini beradi. Bu, shuningdek, Fargʻona vodiysi va uning atrofidagi hududlarning rivojlanishini yanada yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

3. Hozirgi Ijtimoiy va Madaniy Jarayonlarni Oʻrganish: Fargʻona vodiysining arxeologik merosi hozirgi davrdagi ijtimoiy va madaniy jarayonlar bilan bogʻliq muammolarni yechishda yordam berishi mumkin. Yodgorliklar va topilmalar orqali, hududning hozirgi madaniy nuqtai nazardan ahamiyati va istiqboli haqida chuqurroq fikr yuritish mumkin. [6. 52-54].

Fargʻona vodiysi oʻrta asrlar va qadimgi davrlarda savdo yoʻllarining muhim tugunlaridan biri boʻlgan. Bu hudud orqali **Ipak yoʻli** oʻtgan, bu esa iqtisodiy va madaniy almashinuvlarga katta taʼsir koʻrsatgan. Arxeologik qazishmalar savdo yoʻllari bilan bogʻliq qishloq xoʻjaligi yodgorliklarini, savdo markazlarini va almashinuvlarga oid ashyolarni aniqlashga yordam beradi. Masalan, **Fargʻona vodiysida topilgan hunarmandchilik buyumlari, oltin va kumush zargarlik buyumlari**, koʻplab savdo va madaniy almashinuvlarni aks ettiradi. Bu elementlarni maqolaga qoʻshish, hududning iqtisodiy rivojlanishiga va madaniy aloqalariga yangi nuqtai nazar kiritadi.

Soʻnggi yillarda Fargʻona vodiysining arxeologik tadqiqotlari zamonaviy texnologiyalar yordamida yanada chuqurlashgan. **LIDAR (Light Detection and Ranging), geofizik usullar va dronlar yordamida olib borilgan tadqiqotlar** hududdagi arxeologik yodgorliklarni aniqlash va oʻrganishda katta yordam bermogʻda. Bunday zamonaviy yondashuvlar orqali koʻplab yashirin yodgorliklar va qadimiy qurilishlar aniqlanmogʻda. Maqolada bu metodlar haqida batafsil maʼlumot berish Fargʻona vodiysi arxeologiyasining bugungi kundagi rivojlanish darajasini koʻrsatadi.

Arxeologik yodgorliklar bilan birga, Fargʻona vodiysi etnologiyasining arxeologik kontekstini tahlil qilish ham muhimdir. **Etnolinguistik tadqiqotlar** orqali hududdagi turli etnik guruhlar, shu jumladan, oʻzbeklar, tojiklar, qirgʻizlar va boshqa xalqlarning tarixi va madaniyatlarini yanada chuqurroq oʻrganish mumkin. Arxeologik materiallar va etnografik maʼlumotlar yordamida, bu xalqlarning tarixiy ildizlarini va oʻzaro taʼsirini tahlil qilish, hududning madaniy xilma-xilligi haqida yangi maʼlumotlar beradi.

Fargʻona vodiysida arxeologik qazishmalar davomida **qadimiy yozuvlar** ham topilgan. Masalan, **Yunon-Rim davri yozuvlari** yoki **toshga oʻyilgan yozuvlar** oʻrta asrlar va undan oldingi davrlar haqida qimmatli maʼlumotlar beradi. Bu yozuvlar nafaqat tarixiy voqealar, balki ijtimoiy, diniy va siyosiy tuzumlarni

o'rganishda muhim manba bo'ladi. Maqolaga bu topilmalar haqida qisqacha ma'lumot kiritish, Farg'ona vodiysi tarixining yozma manbalari va ularning ahamiyatini ko'rsatadi. [7. 74].

Farg'ona vodiysi arxeologiyasining o'rganilishi, faqat ilmiy jihatdan emas, balki turizm va ta'lim sohalarida ham katta ahamiyatga ega. Arxeologik sayohatlar va ekskursiyalar nafaqat hududning tarixiy merosini saqlashga, balki o'quvchilarga va keng jamoatchilikka qadimiy madaniyatni o'rganishga yordam beradi. Ta'limda Farg'ona vodiysining arxeologik yodgorliklari asosida maxsus darslar, ekspeditsiyalar va tadqiqotlar o'tkazilishi mumkin. Bu orqali yangi avlodga o'rta asrlar va qadimgi tarix haqida bilimlar taqdim etish mumkin.

Farg'ona vodiysi O'zbekistonga tegishli hudud bo'lgani sababli, bu yerda olib borilayotgan arxeologik tadqiqotlar va qazishmalar O'zbekiston ilmiy jamoatchiligi uchun juda muhimdir. O'zbekistonning arxeologik tadqiqotlar sohasidagi yutuqlari va Farg'ona vodiysining madaniy merosini saqlash bo'yicha olib borayotgan sa'y-harakatlari maqolada alohida e'tiborga loyiq. O'zbekistonning arxeologik institutsiyalari, ilmiy markazlari va davlatning madaniy merosni saqlash bo'yicha olib borayotgan ishlarini ta'kidlash maqolaga amaliy va ilmiy ahamiyat qo'shadi.

Farg'ona vodiysi arxeologiyasi so'ngi yillarda katta ilmiy yutuqlarga erishdi va bu hududning tarixiy, madaniy va ijtimoiy merosini o'rganish uchun yangi imkoniyatlar yaratdi. O'tkazilgan tadqiqotlar Farg'ona vodiysining qadimgi madaniyatlari va tarixini yaxshi tushunishimizga yordam berib, bu hududni saqlash va yanada chuqurroq o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Arxeologik yodgorliklar nafaqat tarixiy bilimlarni boyitadi, balki jahon madaniy merosiga qo'shgan ulkan hissadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Анорбоев А., Исломов У., Матбобоев Б. Ўзбекистон тарихида қадимги Фарғона. Тошкент.: Фан, 2001. - 29-43 б.

2. Массон М. Е. Экспедиция археологического надзора на строительстве Большого Ферганского канала им. И.В. Сталина //Археология Средней Азии М-2015. 57-65

3. Rahimov, A. I.. O'rta Osiyodagi savdo yo'llari va Farg'ona vodiysining ahamiyati. Arxeologiya va etnologiya jurnali, 2018 12(3), 56-63.

4. Abdullaev, B. T. Farg'ona vodiysining etnologik tadqiqotlari: tarix va zamonaviy tendensiyalar. Toshkent: Ilm. 2021.

5. Анарбаев А., Максудов Ф.А. Древний Маргилан (Из истории земледельческой и городской культуры Ферганы). Ташкент: Фан, 2007. 161

6. Kamolov, A. X. Arxeologiyada zamonaviy metodlar va texnikalar. Toshkent: G'azal nashriyoti. 2017.

7. Qurbonova, L. R. Farg'ona vodiysining etnologik merosi. Toshkent: Akademiya. 2020.